

## مطالعه‌ی تاریخی تحول ازدواج در ایران (۱۳۹۰-۱۳۴۵)

زهرا ناجی اصفهانی<sup>۱</sup>

علی‌رضا نیلی احمدآبادی<sup>۲</sup>

### چکیده

ازدواج، مجرای شکل‌گیری خانواده است. تغییرات جمعیت‌شناختی در ارتباط دیالکتیکی با تحولات اجتماعی، خانواده را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و به همین نسبت ازدواج نیز در دوره‌های مختلف تاریخی متأثر از عوامل جمعیت‌شناختی است. این مطالعه به توصیف تحولات ازدواج در دوره‌های جوانی و میان‌سالی، در مناطق شهری و روستایی و در چهار دوره‌ی پیش از انقلاب، پس از انقلاب، دوره سازندگی و دوره اخیر پرداخته است. یافته‌ها حاکی از آن است که در رابطه با تحولات ازدواج می‌توان دو بعد را از هم تفکیک کرد: وضعیت مجرد و درصد تغییرات مجرد. از بعد وضعیت مجرد، نسبت افراد هرگز ازدواج نکرده در بین زنان جوان و میان‌سال شهری و روستایی به طور کلی رو به افزایش است. این نسبت در مردان پس از انقلاب کاهش یافته و پس از آن رو به افزایش نسبی گذاشته است. در رابطه با درصد تغییرات مجرد، نیز باید گفت، نسبت تغییرات زنان هرگز ازدواج نکرده، روند افزایشی قابل توجهی داشته است. این در حالی است که این امر در بین مردان با شیب بسیار کمی رو به افزایش داشته است.

**واژگان کلیدی:** افراد هرگز ازدواج نکرده، وضعیت مجرد، درصد تغییرات مجرد، جمعیت، خانواده

۱. عضو هیئت علمی جهاددانشگاهی واحد اصفهان

۲. دانشجوی دکتری مدیریت، مرکز تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام‌نور تهران

### طرح مسئله

دگرگونی نهاد خانواده به عنوان کوچک‌ترین واحد بنیادی جامعه همیشه مورد توجه صاحب‌نظران بوده است. زیرا تغییرات این نهاد بر دیگر نهادهای اجتماعی تأثیر می‌گذارد. مجرای شکل‌گیری خانواده، ازدواج است. به عبارتی ازدواج منشأ ولادت و تولید مثل در جامعه است. تغییرات جمعیت شناختی به مثابه‌ی بخشی از تغییرات اجتماعی، خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به همین نسبت ازدواج نیز در دوره‌های مختلف تاریخی متأثر از عوامل جمعیت شناختی است. از جمله تغییرات جمعیت‌شناختی در ازدواج می‌توان به مواردی هم‌چون میزان ازدواج، سن ازدواج، نسبت مجردان قطعی، و میزان طلاق اشاره کرد. بسیاری از محققان در تحلیل تحولات رخ داده در این حوزه، بر وخامت اوضاع کنونی ازدواج تأکید کرده‌اند. به‌عنوان مثال فلاح و کاظمی‌پور (۱۳۸۹)، امانی (۱۳۸۰) و محمودیان (۱۳۸۳) بر افزایش سن ازدواج تأکید کرده‌اند. احمدی و همتی (۱۳۸۷) با بررسی اطلاعات سرشماری ۱۳۸۵، مضیق‌هی ازدواج را مطرح کرده‌اند. جعفری مزدهی (۱۳۸۲) بر تأثیر تحولات ساختار سنی و جنسی جمعیت بر اختلال در وضعیت ازدواج تأکید کرده است. قاسمی اردهایی (۱۳۸۶) با مطالعه‌ی رابطه‌ی محل زندگی و سن ازدواج معتقد است، میزان تحصیلات زنان از طریق محل زندگی آنان بر سن ازدواج زنان تأثیر می‌گذارد.

مهاجرانی (۱۳۸۹) در مطالعه‌ی تحول وضع زناشویی و تغییر الگوی سنی ازدواج در ایران، دریافت عمومیت ازدواج در ایران، هنوز در سطح بالایی است، ولی تغییر قابل‌ملاحظه‌ای در الگوی سنی ازدواج دیده می‌شود، که می‌تواند حاکی از افزایش تجرد قطعی و کاهش عمومیت ازدواج در دهه‌های آینده باشد. ربانی و همکاران (۱۳۸۹) با بررسی وضعیت ازدواج و مضیق‌هی ازدواج در سه استان مازندران، گیلان و گلستان معتقدند، دختران در گروه‌های سنی ۲۹-۳۴، ۳۹-۴۵ و ۳۰-۳۵ با مضیق‌هی ازدواج مواجه‌اند. اما در سال ۱۳۹۰ این مضیق‌هی در مورد پسران بین گروه‌های سنی ۲۴-۲۹ و ۲۰-۲۵ اتفاق خواهد افتاد و شدت آن نیز از مضیق‌هی ازدواج دختران بیشتر خواهد بود.

مجدالدین و جمالی (۱۳۸۶) با بررسی دلایل افزایش سن ازدواج دختران روستایی به فقر اقتصادی در نتیجه مهاجرت پسرهای روستایی و ازدواج و سکونت دائم آنها در شهرها و عدم تعادل جنسی در روستاها اشاره کرده‌اند. کاظمی‌پور (۱۳۸۳) بر تحصیلات، قومیت، محل زندگی (شهر یا روستا)، پایگاه اجتماعی اقتصادی و ساختمان سنی جمعیت به عنوان عوامل تأثیرگذار بر تغییرات سن ازدواج در ایران تأکید دارد.

سرای (۱۳۸۵) در بررسی تغییرات خانواده در جریان گذار جمعیتی در ایران به این نتیجه رسیده است که در جریان گذار جمعیتی ایران روند کلی تغییرات در خانواده به سوی هسته‌ای شدن، آسیب‌پذیری بیشتر در دوام ازدواج، تقلیل سطح فرزندآوری و گسترش دایره‌ی اختیار دختران و پسران در انتخاب همسر بوده است. طبق نظر احمدی و همکاران (۱۳۹۱) ایران جزو کشورهایایی است که در مرحله‌ی پایانی گذار جمعیتی اول قرار دارد. به‌عبارتی میانگین سن ازدواج برای زنان و مردان افزایش یافته و نسبت تجرد قطعی هم در آنها افزایش قابل توجهی داشته است. در این

بین کمالی (۱۳۸۶) در بررسی تنگنای ازدواج در ایران، ضمن تصریح تفاوت میان دو پدیده‌ی تأخیر ازدواج و مضیقه‌ی ازدواج، به محدودیت‌ها و ملاحظات روش‌شناختی این پدیده، اشاره می‌کند و مضیقه‌ی ازدواج برای زنان را رد می‌کند.

در این مطالعه محقق معتقد است، ساختار جمعیتی کشور تأثیر مستقیم بر وضعیت ازدواج در جامعه دارد. براین مبنا و با توجه به دغدغه و نگرانی‌هایی که حول تغییرات ازدواج وجود دارد، این مقاله در پی مطالعه‌ی روند تحول ازدواج ایران، در طی دوره‌های مختلف تاریخی است که جامعه‌ی ایران پشت‌سر گذاشته است. لذا این مطالعه، بیش از تحولات اجتماعی، روی نقش تحول تاریخی جمعیت در روند ازدواج تأکید دارد.

### اهداف تحقیق

هدف این مطالعه بررسی تحولات ازدواج از نظر محل زندگی، در دو دوره‌ی زندگی و در چهار دوره‌ی تاریخ ایران است. بر این اساس، این مطالعه به لحاظ مکانی و زمانی و سنی، به صورت زیر تفکیک می‌شود:

از نظر مکانی	شهری روستایی
از نظر زمانی	قبل از انقلاب (۱۳۴۵) پس از پیروزی انقلاب (۱۳۶۵) دوران سازندگی (پس از جنگ ۱۳۷۵) در دوران اخیر ۸۵ و ۹۰
از نظر سنی یا دوران زندگی	جوانی (۲۰ تا ۲۹ سالگی) میان‌سالی (۳۰ تا ۴۹ سالگی)

### روش‌شناسی

در مطالعه‌ی حاضر از آمارها و اطلاعات مرکز آمار ایران مورد استفاده قرار گرفت. نتایج کلی سرشماری‌های نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ و سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ از جمله این اطلاعات هستند. بنابراین در این مطالعه، هیچ داده‌ای به‌طور مستقیم تولید نشده، و به‌جای آن، برای تجزیه و تحلیل از مجموعه‌ای از اطلاعات از پیش موجود در سایت مرکز آمار ایران استفاده کردیم. با توجه به اهداف تحقیق و به منظور مطالعه‌ی تاریخی از یک شاخص، یعنی نسبت افراد هرگز ازدواج نکرده و درصد تغییرات آن استفاده نمودیم. شاخص افراد هرگز ازدواج نکرده، در هر دوره سنی (جوانی و میان‌سالی) و در هر دوره‌ی تاریخی (قبل از انقلاب، پس از پیروزی انقلاب، دوران سازندگی و در دوران اخیر) براساس فرمول زیر محاسبه شده است:

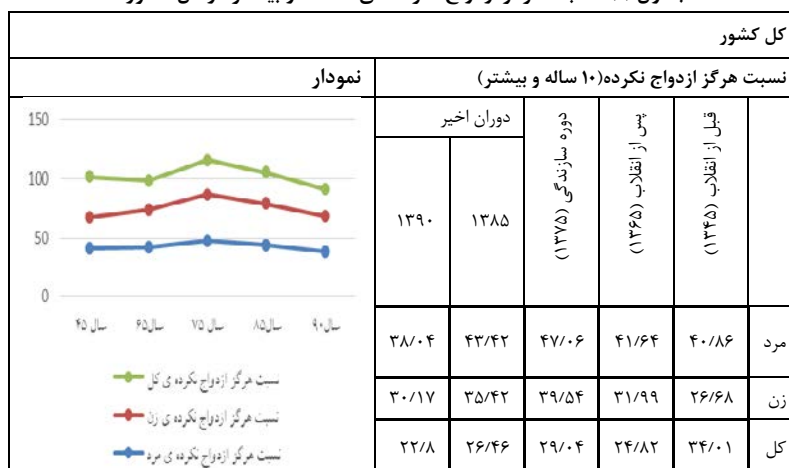
تعداد افراد هرگز ازدواج نکرده جوان در دوره تاریخی مورد نظر  
 $\times 100$   
 جمعیت افراد جوان در آن دوران تاریخی

این شاخص دو خصوصیت دارد: اول این که نسبت افراد هرگز ازدواج نکرده را در هر دوره و در هر گروه سنی به نسبت جمعیت کل می‌سنجد. دوم اینکه در دوره‌های مختلف گروه‌های جنسی را با خودشان مقایسه می‌کند نه با یکدیگر. بر این مبنا برای محاسبه درصد تغییرات در روند ازدواج در طی دوره‌های مورد نظر، دو راه وجود دارد: (۱) محاسبه درصد تغییرات هر دوره نسبت به دوره‌ی قبل (۲) مبنا قرار دادن یک دوره و محاسبه درصد تغییرات نسبت به دوره‌ای که مبنا قرار داده شده است. در این مطالعه از شیوه‌ی دوم بهره بردیم و قبل از انقلاب (سال ۱۳۴۵) را مبنا قرار دادیم. انتخاب این دوره به عنوان مبنا، به این علت بود که پیش از انقلاب، ازدواج واجد دو ویژگی پیش‌رسی و عمومیت بود. به همین خاطر این سال می‌تواند، مبنایی برای پی‌گیری تحولات در ازدواج، در دوره‌های مورد نظر قرار بگیرد.

#### یافته‌های تحقیق

همان‌طور که ذکر شد، نسبت افراد هرگز ازدواج نکرده، شاخص مهمی برای بررسی تحول ازدواج است. به این منظور ابتدا به هرگز ازدواج نکرده‌ها در کل کشور در چهار دوره‌ی تاریخی مورد نظر می‌پردازیم. همان‌طور که در جدول و نمودار زیر مشاهده می‌شود، به طور کلی در کشور، در جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر، نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده بیشتر از زنان است. اما در دوره‌های مختلف تاریخی نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده، آن‌چنان که در نمودار هم پیداست، تغییر چندانی نداشته است. این در حالی است که نسبت زنان هرگز ازدواج نکرده نسبت به قبل از انقلاب تا دوران سازندگی شیب صعودی داشته است، ولی در دوره‌های اخیر در سال‌های ۸۵ و ۹۰ سیر نزولی را طی کرده است. به این ترتیب تغییرات در کل جمعیت هرگز ازدواج نکرده، هم مشابه تغییراتی است، که در زنان هرگز ازدواج نکرده وجود دارد.

جدول (۱): نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های ۱۰ ساله و بیشتر در کل کشور



با این حال اکتفا به آمارهای کلی در کشور، نمی‌تواند تحول ازدواج و به ادعای برخی از محققان مضیق‌ه‌ی ازدواج را توضیح دهد. به این منظور در این مطالعه تلاش کردیم، دو متغیر جمعیت شناختی دیگر که می‌تواند توضیح دهنده‌ی تحولات ازدواج باشد، را هم کنترل نماییم. اولین متغیر محیط اجتماعی و دیگری دوره‌های زندگی است.

همان‌طور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود، در مناطق شهری و در دوران جوانی نسبت زنان هرگز ازدواج نکرده، از مردان هرگز ازدواج نکرده کمتر است. در دوره‌های مختلف تاریخی، در دوران قبل از انقلاب نیز اختلاف نسبت زنان و مردان هرگز ازدواج نکرده، بسیار زیاد است. به این صورت که ۵۵ درصد جمعیت مردان جوان در سال ۴۵ هرگز ازدواج نکرده بودند؛ در حالی در بین زنان جوان در همین سال، ۱۲ درصد هرگز ازدواج نکرده بودند.

این نسبت با نزدیک شدن به انقلاب در بین مردان جوان کاهش، ولی در بین زنان جوان افزایش می‌یابد. به طوری که در سال ۶۵ (پس از انقلاب) ۴۳ درصد مردان جوان و ۱۹ درصد زنان جوان هرگز ازدواج نکرده بوده‌اند. از این زمان به بعد و در دوره‌ی سازندگی شاهد افزایش درصد زنان و مردان جوان هرگز ازدواج نکرده هستیم، به طوری که تا سال ۸۵ نسبت هر دو جنس افزایش می‌یابد و در سال ۹۰ شکل ثابتی به خود می‌گیرد.

جدول (۲): نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های جوان در مناطق شهری

مناطق شهری		نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ی جوان (۲۰ تا ۲۹ سال)				
نمودار	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	پس از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
	۶۲,۰۱۸	۶۱,۰۵۵	۵۳,۰۷۷	۴۳,۰۱۴	۵۵,۰۴۷	مرد
	۳۴,۰۹۴	۳۸,۰۱۲	۲۶,۰۶۲	۱۹,۰۰۷	۱۲,۰۰۲	زن
	۴۸,۰۵۲	۴۹,۰۸۲	۴۰,۰۱۵	۳۱,۰۱۹	۳۴,۰۴۹	کل

در جدول بعدی، تغییرات نسبت جوانان شهرنشین هرگز ازدواج نکرده را می‌توان مشاهده نمود. درصد تغییرات این نسبت برای مردان در دوره‌ی قبل از انقلاب، روند کاهشی و از دوره‌ی پس از جنگ، با شیب کمی، روند افزایشی به خود گرفته است. این شاخص در سال‌های اخیر برای مردان روند نسبتاً ثابتی داشته است.

اما در رابطه با زنان نسبت جوانان هرگز ازدواج نکرده به جمعیت کل آنان از قبل انقلاب تا دهه‌ی اخیر با شیب نسبتاً تندی رو به افزایش داشته، ولی در دهه‌ی اخیر این نسبت برای زنان نیز روند ثابتی را نشان می‌دهد.

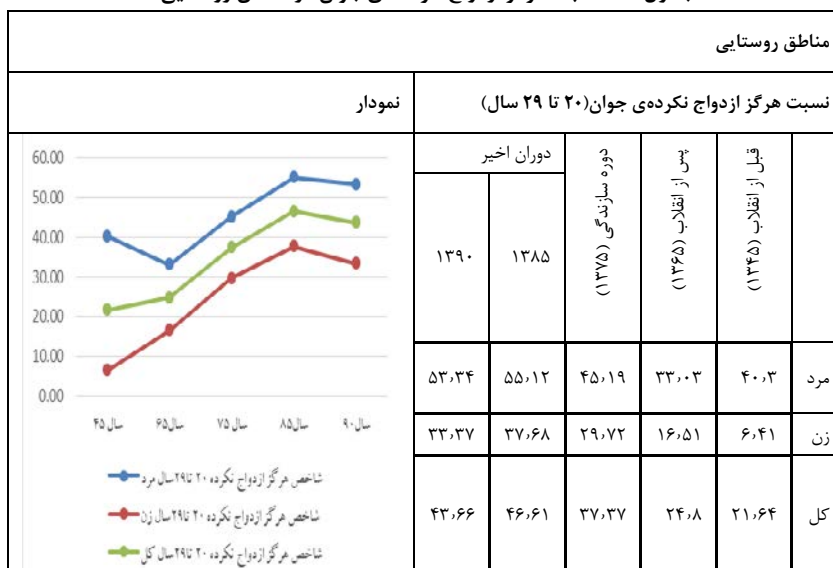
جدول (۳): درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های جوان در مناطق شهری

مناطق شهری						
نمودار	شاخص تغییرات به نسبت سال ۴۵ هرگز ازدواج نکرده‌ی جوان (۲۰ تا ۲۹ سال)					
	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	قبل از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
<p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۲۰ تا ۲۹ سال مرد</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۲۰ تا ۲۹ سال زن</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۲۰ تا ۲۹ سال کل</p>	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۳۰۰۷۰	۲۲،۲۳	۰	مرد
	۹،۳	۱۰،۹۵	۱۲۱،۵۷	۵۸،۷	۰	زن
	۲۱۳،۳۲	۲۱۷،۲۳	۱۶،۴۱	۹،۵۷-	۰	کل
	۴۲،۱۶	۴۴،۴۷				

وضعیت ازدواج جوانان در چهار دوره‌ی تاریخی در مناطق روستایی نیز شبیه به مناطق شهری است. به این صورت که قبل از انقلاب، اختلاف فاحشی میان زنان و مردان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی روستایی وجود داشته است. ۴۰ درصد مردان جوان در مقابل تنها ۶ درصد زنان جوان ازدواج نکرده، بوده‌اند. این نسبت در دوره‌ی بعد از انقلاب قابل توجه است. در سال ۶۵، درصد مردان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی روستایی، رو به کاهش (۳۳ درصد) و درصد زنان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی روستایی رو به افزایش (۱۶) گذاشته است. با این حال، همچنان اختلاف میان زنان و مردان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی جوان، به نفع مردان جوان است.

در دوره‌ی سازندگی نسبت زنان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی روستایی، همچنان روند افزایشی (۳۰ درصد) را طی می‌کند؛ این در حالی است که نسبت مردان جوان هرگز ازدواج نکرده‌ی روستایی پس از افول در دوره‌ی پس از انقلاب، رو به افزایش (۴۵ درصد) گذاشته است. این روند افزایشی در زنان و مردان جوان هرگز ازدواج نکرده، تا دوره‌ی اخیر نیز ادامه یافته و از سال ۸۵ تا ۹۰ روند کاهشی کندتری به خود گرفته است.

جدول (۴): نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های جوان در مناطق روستایی



در مناطق روستایی درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ها به جمعیت کل، برای مردان در دوره‌ی قبل انقلاب با شیب کمی روند کاهشی و از دوره‌ی پس از جنگ، با شیب کمی روند افزایشی به خود گرفته است. این شاخص از دوره‌ی سازندگی تا سال‌های اخیر برای مردان روند نسبتاً ثابتی داشته است. اما در رابطه با زنان، نسبت جوانان هرگز ازدواج نکرده به جمعیت کل آنان، از قبل انقلاب تا دهه‌ی اخیر با شیب نسبتاً تندی رو به افزایش بوده، ولی در دهه‌ی اخیر این نسبت برای زنان روند کاهشی را نشان می‌دهد. به عبارتی، این روند کاهشی می‌تواند ناشی از آغاز یا افزایش مهاجرت زنان از روستا به شهر باشد.

جدول (۵): درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های جوان در مناطق روستایی

مناطق روستایی						
نمودار	شاخص تغییرات به نسبت سال ۴۵ هرگز ازدواج نکرده‌ی جوان (۲۰ تا ۲۹ سال)					
	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	قبل از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
<p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۲۰ تا ۲۹ سال مرد</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۲۰ تا ۲۹ سال زن</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۲۰ تا ۲۹ سال کل</p>	۳۲,۳۶	۳۶,۷۸	۱۲,۱۵	۱۸,۰۰۳-	۰	
	مرد					
	زن	۴۲۰,۹۵	۴۸۸,۲	۳۶۳,۹۲	۱۵۷,۶۹	۰
کل	۱۰۱,۷۶	۱۱۵,۳۸	۷۲,۶۷	۱۴,۵۹	۰	

هم‌چنان که مشاهده می‌شود، در هر چهار دوره‌ی تاریخی مورد بررسی، نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده به زنان بیشتر بوده است. این امر هم در مناطق شهری و هم در مناطق روستایی صادق است. با این حال، بررسی نسبت ازدواج نکرده‌ها در گروه سنی میان‌سالی نیز از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

همان‌طور که در جدول (۶) مشاهده می‌شود، در مناطق شهری وضعیت مجرد در میان‌سالان از قبل انقلاب تا دوران اخیر به سمت برابری نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های زن و مرد پیش می‌رود. پیش از انقلاب نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال شهری نسبت به همان زنان، بیشتر (۵ درصد به ۲ درصد) بوده است، اما بعد از انقلاب نسبت میان این دو به هم نزدیک شده است. این نزدیکی ناشی از کاهش نسبت مردان (۵ درصد) و افزایش نسبت زنان (۴ درصد) بوده است. روند کاهشی نسبت مردان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده و روند افزایشی همان زنان در دوره‌ی سازندگی هم با ضریب ضعیفی ادامه داشته است. اما از دوره‌ی سازندگی تا دوران اخیر، تغییرات حاکی از روند افزایشی در نسبت زنان و مردان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده است. به‌طوری که در سال ۱۳۹۰ نسبت زنان و مردان هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال ساکن در مناطق شهری، بسیار به هم نزدیک شده است. آنچه در تحول تاریخی مجرد میان‌سالان شهری نیز قابل توجه است، بیشتر بودن نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده، نسبت به زنان حتی در سال‌های اخیر است.

جدول (۶): نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های میان‌سال در مناطق شهری

مناطق شهری					
نمودار	نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال (۳۰ تا ۴۹ سال)				
	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	پس از انقلاب (۱۳۴۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)
	۱۳۹۰	۱۳۸۵			
	۸,۰۷	۶,۴۵	۴,۶۱	۴,۷۱	۵,۴
	۸,۰۶۸	۵,۰۸۷	۳,۰۸۳	۳,۰۶۳	۱,۰۷۷
	۸,۰۶۹	۶,۰۱۷	۴,۰۲۳	۴,۰۱۹	۳,۰۷۴
					مرد
					زن
					کل

تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ها به جمعیت کل در بین میان‌سالان شهری برای مردان از قبل انقلاب تا دوران سازندگی روند کاهشی با شیب بسیار کمی داشته و از دوران سازندگی به بعد افزایش نسبتاً کندی داشته است. تغییرات این نسبت در رابطه با زنان، حاکی از آن است که از دوران قبل از انقلاب تا کنون روند افزایشی شدید بوده، که حد فاصل دوره‌ی جنگ و دوره‌ی سازندگی شیب آن بسیار کم شده است.

جدول (۷): درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های میان‌سال در مناطق شهری

مناطق شهری		شاخص تغییرات به نسبت سال ۴۵ هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال (۳۰ تا ۴۹ سال)				
نمودار	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	پس از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
	۶۱،۱۷	۱۹،۳۶	۱۴،۵۵-	۱۲،۸۶-	۰	مرد
	۳۹۰،۸۵	۲۳۲،۲۷	۱۱۶،۵۹	۱۰۵،۲۵	۰	زن
	۱۳۲،۴۷	۶۴،۹۷	۱۳،۲۳	۱۲،۰۸	۰	کل

وضعیت ازدواج زنان و مردان میان‌سال در این چهار دوره در مناطق روستایی تفاوت قابل ملاحظه‌ای با مناطق شهری دارد. همان‌طور که در جدول شماره ۸، مشاهده می‌شود، در مناطق روستایی الگوی جمعیتی نسبت افراد مجرد پیش از انقلاب، شبیه به مناطق شهری و هم‌چنین شبیه به جوانان است. به این صورت که در سال ۴۵ نسبت مردان هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال نسبت به زنان میان‌سال، بیشتر (۴ درصد در مقابل ۰/۹ درصد) بوده است. نکته‌ی قابل توجه بعدی پایین بودن نسبت زنان و مردان مجرد در کل (۲/۵ درصد) است. اما در گذار تاریخی قبل و بعد از انقلاب، نسبت ازدواج زنان و مردان میان‌سال روستایی تغییر قابل توجهی داشته است. پس از انقلاب نسبت مردان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده، رو به کاهش (۲/۶ درصد) گذاشته است، این در حالی است که نسبت زنان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده رو به افزایش (۲ درصد) گذاشته است. با این حال همچنان نسبت مردان بیش از زنان است.

در دوره‌ی سازندگی تغییر نسبت زنان و مردان اهمیت بیشتری دارد. در این دوره شاهد معکوس شدن نسبت ازدواج نکرده‌ها، در بین زنان و مردان هستیم (فزونی نسبت زنان هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال، نسبت به مردان). به طوری که نسبت زنان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده، نیز با شیب بیشتری نسبت به دوره‌ی قبلی، در حال افزایش است. درحالی‌که نسبت مردان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده، در دوران سازندگی نسبت به پس از انقلاب رو به افزایش می‌رود، ولی به نسبت زنان هرگز ازدواج نکرده، شیب کمتری دارد. به طوری که در سال ۱۳۹۰ نسبت زنان میان‌سال هرگز ازدواج نکرده، دو برابر مردان (۱۱ درصد در مقابل ۶) است.

جدول (۸): نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های میان‌سال در مناطق روستایی

مناطق روستایی						
نمودار	نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال (۳۰ تا ۴۹ سال)					نمودار
	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	پس از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
<p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۴۹ تا ۳۰ سال مرد</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۴۹ تا ۳۰ سال زن</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده، ۴۹ تا ۳۰ سال کل</p>	۶۰۱۸	۴۰۸۵	۲۰۳۳	۲۰۶	۳۰۹۷	مرد
	۱۱	۷۰۸	۳۰۲۹	۲۰۰۴	۰۰۹۱	زن
	۸۰۵۷	۶۰۳۲	۲۰۸۲	۲۰۳۱	۲۰۵۶	کل

درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ها به جمعیت کل در بین میان‌سالان روستایی، برای مردان از قبل انقلاب تا دوران سازندگی روند کاهشی را نشان می‌دهد. این شاخص از دوران سازندگی تا دوره‌ی اخیر با شیب کندی افزایشی شده است. اما در مورد زنان این شاخص تا دوران سازندگی افزایش زیاد و پس از سازندگی، روند افزایشی شدت یافته است.

جدول (۹): درصد تغییرات نسبت هرگز ازدواج نکرده‌های میان‌سال در مناطق روستایی

مناطق روستایی		شاخص تغییرات به نسبت سال ۴۵ هرگز ازدواج نکرده‌ی میان‌سال (۳۰ تا ۴۹ سال)				
نمودار	دوران اخیر		دوره سازندگی (۱۳۷۵)	پس از انقلاب (۱۳۶۵)	قبل از انقلاب (۱۳۴۵)	
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
<p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۳۰ تا ۴۹ سال مرد</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۳۰ تا ۴۹ سال زن</p> <p>شاخص هرگز ازدواج نکرده ۳۰ تا ۴۹ سال کل</p>	۵۵،۵۸	۲۲،۱۴	۴۱،۴۳-	۳۴،۶۲-	۰	مرد
	۱۱۱۳،۵۲	۷۶۰،۴۹	۴۶۲،۸۶	۱۲۵،۰۲	۰	زن
	۲۳۴،۱۱	۱۴۶،۴۳	۱۰۰،۰۳	۱۰۰،۰۷-	۰	کل

## نتیجه گیری:

همان‌طور که در اهداف این مطالعه ذکر شد، در این مقاله در پی آن بودیم که روند تحول ازدواج در ایران در چهار دوره‌ی تاریخی را مورد بررسی قرار دهیم. از آنجا که این مطالعه به نوعی مطالعه‌ی تاریخی است، آمار مربوط به سال ۴۵ به‌عنوان مبنایی برای مقایسه و شناسایی روندهای آتی مد نظر قرار گرفت. لذا در این سال تنها نکته‌ی قابل ذکر وجود اختلاف بین درصد ازدواج نکرده‌های زن و مرد است و نشان می‌دهد در دوره‌های جوانی و میان‌سالی درصد مردانی که هرگز ازدواج نکرده‌اند، نسبت به زنان بیشتر است.

نتایج مورد بررسی در این مقاله، در دوره‌ی دوم که دوران جنگ است، افت قابل توجهی در مردان هرگز ازدواج نکرده را نشان می‌دهد. این مسئله هم در مورد مناطق شهری و هم در مورد مناطق روستایی صادق بوده و از دلایل اصلی آن می‌توان به مسئله‌ی جنگ و کاهش جمعیت مردان در این دوره اشاره کرد. از طرفی سیاست‌های جمعیتی کشور در این دوران بر فرزندآوری و تشکیل خانواده متمرکز بوده و هنجارهای اجتماعی نیز این سیاست‌های جمعیتی را کاملاً پشتیبانی می‌کند. اما در رابطه با زنان شرایط به شکل دیگری است. حتی در دوران جنگ نیز روند تغییرات هرگز ازدواج نکرده‌های زن، روندی صعودی است. این امر می‌تواند ناشی از کاهش جمعیت مردان به خاطر جنگ باشد.

سومین دوره، دوران سازندگی است. این دوره واجد ویژگی‌های خاصی از جمله خروج از دوران جنگ، تغییر در سیاست‌های جمعیتی و همچنین تغییرات فرهنگی در جامعه‌ی ایران است. بررسی تغییرات روند ازدواج در این دوران، حاکی از آن است که در مردان روند این تغییرات با شیب کمی رو به افزایش است، ولی در مورد زنان نیز این روند با شیب تند گذشته در حال افزایش است.

در چهارمین دوره که دهه‌ی اخیر را شامل می‌شود، دورانی است که در آن ثباتی نسبی در روند تغییرات شاخص دیده می‌شود. نکته‌ی قابل توجه در این دوران آن است که علی‌رغم نگرانی‌های فراگیر در خصوص بحران ازدواج، در این دهه شاهد معکوس شدن شیب شاخص هرگز ازدواج نکرده‌ها، هم در مردان و هم در زنان هستیم. علی‌رغم این که این تغییر به سمت کاهش نسبت هرگز ازدواج نکرده‌ها، بسیار کند است، اما بسیاری از پیش‌بینی‌های نگران‌کننده در این خصوص را به چالش می‌کشد. همچنین ظهور نهادهای مختلف و سازمان‌های مردم نهاد که نقش تسهیل‌کننده‌ی ازدواج را بر عهده گرفته‌اند، در این دوران می‌تواند به عنوان عامل تأثیرگذار در نظر گرفته شود.

اما تمامی این گمانه‌زنی‌ها فرضیاتی است که با بررسی روند تاریخی آمار و اطلاعات مطرح می‌شود. لذا پرداختن عمیق تر به دلایل قطعی و عوامل تأثیرگذار در روند تحولات ازدواج کاری است، که از عهده‌ی این مقاله خارج است و نیازمند پژوهش‌هایی است که به رابطه‌ی تحولات اجتماعی و تحولات جمعیتی بپردازند.

## منابع

- ۱- احمدی، وکیل، قاسمی، وحید، کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۹۱) بررسی نقش گذار جمعیتی در تغییر جامعه‌شناختی خانواده، *مطالعات زنان*، سال ۱۰، ش ۱، صص: ۱۰۲-۸۱.
- ۲- احمدی، وکیل، همتی، رضا (۱۳۸۷) بررسی وضعیت مضیقه‌ی ازدواج در ایران، *مطالعات راهبردی زنان*، ش ۴۱، صص: ۶۴-۴۳.
- ۳- امانی، مهدی (۱۳۸۰) نگاهی به چهل سال تحول جمعیت شناختی ازدواج در ایران (از ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵)، *نامه‌ی علوم اجتماعی*، شماره ۱۷، صص: ۳۳-۴۶.
- ۴- توده‌فلاح، معصومه؛ کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۵) بررسی تأثیر نوسازی بر سن ازدواج، با تأکید بر شاخص‌های جمعیت‌شناختی ازدواج در سطح کشور و ۷ استان منتخب ۱۳۸۵، *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، سال سوم، ش ۸، صص: ۱۰۵-۱۳۱.
- ۵- جعفری مژده‌ی، افشین (۱۳۸۲) عدم تعادل در وضعیت ازدواج در ایران، *فصلنامه پژوهش زنان*، دوره ۱، ش ۵، صص: ۸۳-۱۰۴.
- ۶- ربانی، رسول، قاسمی وحی، احمدی، وکیل (۱۳۸۹)، بررسی مضیقه‌ی ازدواج در استان‌های شمالی کشور براساس سرشماری ۱۳۸۵، *مطالعات اجتماعی ایران*، ش ۱۱، صص: ۶۲-۴۶.
- ۷- سرایی، حسن (۱۳۸۵) تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ش ۲، صص: ۶۰-۳۷.
- ۸- قاسمی اردهایی، علی (۱۳۸۶) تأثیر محل زندگی (روستا/ شهر) بر زمان ازدواج زنان در ایران، *فصلنامه توسعه و روستا*، سال ۱۰، ش ۲، صص: ۶۴-۸۶.
- ۹- کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۳) تحول سن ازدواج زنان در ایران و عوامل جمعیتی مؤثر بر آن، *زن در توسعه و سیاست*، ش ۱۰، صص: ۱۰۳-۱۲۴.
- ۱۰- کمالی، افسانه (۱۳۸۶) بررسی تنگنای ازدواج در ایران، *مطالعات جوانان*، ش ۱۰ و ۱۱، صص: ۵-۱۶.
- ۱۱- مجدالدین، اکبر، جمالی، احمدرضا (۱۳۸۶) بررسی دلایل و اثرات افزایش سن ازدواج دختران روستایی در ایران، *فصلنامه تخصصی جامعه‌شناسی*، ش ۸، صص: ۱۵۱-۱۳۹.
- ۱۲- محمودیان، حسین (۱۳۸۳) سن ازدواج در حال افزایش: بررسی عوامل پشتیبان، *نامه علوم اجتماعی*، ش ۲۴، صص: ۲۷-۵۳.
- ۱۳- مهاجرانی، علی اصغر (۱۳۸۹) تحول وضع زناشویی و تغییر الگوی سنی ازدواج در ایران، *فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر*، سال ۴، شماره ۱۱، صص: ۴۱-۵۴.
- ۱۴- مرکز آمار ایران، آمارنامه کل کشور (۱۳۹۰)، قابل دسترس در سایت مرکز آمار: <http://www.sci.ir>
- ۱۵- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۴۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، قابل دسترس در سایت مرکز آمار: <http://www.sci.ir>